

DŮCHODCI A DOMOVY DŮCHODCŮ

METODOLOGIE SOCIÁLNÍCH VĚD (SOC706)

Zuzana Bláhová (182547)
Ing. Lenka Navrátilová (182544)
Barbora Skoumalová (182345)
psychologie - sociologie

Vyučující: Mgr. Igor Nosál, Ph.D.

Datum odevzdání: 5.12. 2005

Fakulta sociálních studií MU, 2005/2006

1. VYMEZENÍ PŘEDMĚTU A CÍLE VÝZKUMU

Stejně jako v jiných zemích, i v České republice dochází díky nízké natalitě a prodlužujícímu se věku k tomu, že populace stárne. Ve společnosti orientované na (ekonomický) výkon, ve společnosti, která si vysoce cení mládí a vitality, nemají senioři zdaleka takovou autoritu a prestiž, jaké se těšili v minulosti. Sociální mobilita seniorů výrazně ztrácí vertikální dimenzi, zůstává mobilita horizontální. I přesto, že skupiny aktivistů začínají cíleně vystupovat proti diskriminaci na základě věku, v povědomí české populace tyto aktivity zůstávají spojeny zatím většinou pouze v souvislosti s nerovností šancí na získání zaměstnání.

Život lidí v postproduktivním věku se však neomezuje jen na dimenzi pracovně-právních vztahů, nýbrž je mnohorozměrným sociálním prostorem, v němž vědomí vlastní společenské hodnoty hraje důležitou roli i ve spojitosti s psychickou kondicí seniora. Tuto psychickou kondici může zlepšovat určitý pocit skupinové solidarity, jež je umocňován, pokud je skupina terčem předsudků či diskriminace.

Cílem tohoto výzkumu je tedy přispět k poznání procesů, které vedou k přesouvání důchodců na okraj společnosti a k polarizaci vztahů mezi produktivní a postproduktivní populací.

2. VÝZKUMNÝ PROBLÉM A VÝZKUMNÁ OTÁZKA

Základním výzkumným problémem je tento fenomén:

- Vztah české populace k její postproduktivní skupině, tedy k důchodcům.

Základní výzkumná otázka zní:

- **Uznává česká populace důchodce jako svou plnohodnotnou skupinu?**

Odvozenými výzkumnými otázkami pak jsou:

- Jaký sociální status je ochotna jim přiznat?
- Jaké motivy ji k tomuto postoji vedou?
- Jak na základě přiznaného sociálního statusu hodnotí instituci domova důchodců?
- V jakém vztahu je toto hodnocení s věkem hodnotitele (a dalšími charakteristikami)?

3. KONTEXT VÝZKUMU

Hodnotový systém současné společnosti, který zdůrazňuje zachování všech (především biologicky podmíněných) kompetencí mládeže, včetně mladistvého vzhledu, výkonu, apod., staré lidi silně znevýhodňuje. Tato tendence je podporována i médii, která různým způsobem potvrzují současné normy vnějšího vzhledu a proklamované svěžesti, což zároveň znamená, že cokoliv, co takové není, je signováno jako podřadné (Vágnerová, 2000).

Z tohoto hodnotového systému vychází ageismus – postoj, který toto přesvědčení o nízké hodnotě a nekompetentnosti stáří vyjadřuje. Pojem ageismus byl vytvořen jako paralela s pojmy „rasismus“ a „sexismus“ (Giddens, 1999), a stejně jako ostatní předsudky příliš zjednodušuje a generalizuje.

Ovšem vzhledem k tomu, že se oslabily sociální vazby uvnitř rodiny, nabývají na významu biologické tendence, které sice motivují chování k vlastnímu potomstvu, ale ve vztahu ke starým lidem se neprojevují. Tato chybějící podpora starých lidí musí být motivována psychosociálními mechanismy, jak píše Vágnerová (op. cit.). Některá dílčí témata tohoto problému jsou zmiňována v gerontologické literatuře (např. Haškovcová, 1990 či Tošnerová, 2002), většinou však tato odborná literatura pojednává o copingových strategiích stárnutí (např. Gregor, 1990), nebo o medicínských aspektech stárnutí.

Studie zaměřující se výhradně na diskriminaci na základě věku jsou však ojedinělé (např. Vidovičová, 2003).

4. TEORETICKÉ KONCEPTY

Teoretická hypotéza:

- Zvyšující se věk zvyšuje pocit skupinové solidarity s důchodci.

Výzkumný problém může být zkoumán za pomoci identifikace vztahů mezi jednotlivými koncepty:

- **Populace:** soubor všech jednotek analýzy (Bailey, 1982; Capon, 1988; oba podle Geista, 1992).
- **Skupina:** osoby, jež k sobě náleží podle sociodemografického znaku, v tomto případě důchodci.

- **Kohorta:** specifický soubor osob se společným znakem. Babbie (1992, podle Geista, 1992) chápe kohortu jako subpopulaci, věkovou skupinu lidí, narozených ve stejném roce, nebo seskupených na základě jiného časového znaku. Pro náš výzkum přijímáme Hagedornovu (1990, podle Geista, op.cit.) definici, podle níž je kohorta skupina lidí v populaci, která má společný demografický znak, příp. událost.
- **Instituce:** Hobhouse (1924, podle Geista, op.cit.) identifikuje tři významové roviny tohoto termínu: 1) uznané a stanovené zvyklosti, řídící určité vztahy lidí, 2) úplný komplex takových zvyklostí a principů, který je řídí, a 3) organizaci (pokud existuje), nesoucí takový komplex. Pro náš výzkum přijímáme zejména třetí rovinu významu – domov důchodců.
- **Postoj:** relativně trvalá tendence projevovat relativně podobnou aktivitu vůči podobným objektům v podobné situaci na základě zkušeností a vztahů individua k faktorům vnitřního i vnějšího prostředí (Geist, 1992)
 - **Ageismus:** diskriminace nebo předsudky proti někomu na základě (vyššího) věku (Giddens, 1999).
- **Sociální status:** postavení jedince v určitém vzoru společnosti, soubor práv a povinností, jak termín zavedl a definoval Linton (1936, podle Geista, op.cit.). Patrně pod Weberovým vlivem je termín spojován se ctí a prestiží, Rosenberg et. al. (1987, podle Geista, op.cit.) pak vidí sociální status jako „úroveň prestiže, poskytované jedinci jako výsledek hodnoty, dané roli, kterou hraje“. Toto pojetí reflektuje náš výzkum.
 - Sociální status klíčový: pro jeho stanovení je rozhodující hodnotový systém společnosti, v níž jedinec žije (Fichter, 1971, podle Geista, op.cit.). Vztahuje se tedy na funkce, s nimiž je spojen, a dále také na zhodnocení funkce členy společnosti.
 - Sociální status získaný: spočívá na sociálně zhodnocených výkonech a výsledcích jedince, např. povolání a pozice v povolání (Linton, 1936, podle Geista, op.cit.).

5. METODIKA PROVEDENÍ VÝZKUMU

Jako výzkumnou strategii jsme zvolily kvantitativní výzkum způsobem cross-section. Cílem výzkumu je zjistit závislost hodnocení sociálního statusu důchodců (a domovů důchodců) zejména na věku respondenta, musíme tedy zvolit srovnávací metodu, která nám zajistí možnost data porovnat.

Výhodou je, že tato metoda přinese rychlé výsledky, nevýhodou je zkreslení křivky vývoje názoru na domovy důchodců v průběhu života, neboť získaná data nebudou pocházet od týchž jedinců, ale od příslušníků různých generací. Tuto nevýhodu by mohl odstranit longitudinální výzkum, kde by se však muselo dlouho čekat na výsledky a byl by velmi náročný.

Jako techniku sběru dat volíme získání těchto dat pomocí dotazníků. Pro náš účel se nejlépe hodí typ dotazníkového šetření jednorázového. Dotazník by měl být konstruován tak, aby zachytil subjektivní postoj, proto bude podle našeho názoru nejvhodnější použít techniku škálování, například bodovou škálu (sémantický diferenciál, (Bogardusova) škála sociální distance).

Výzkum pomocí dotazníků je rychlý a relativně levný. Nevýhodou dotazníku je jeho pravděpodobná nízká návratnost, a to, že neumožňuje zachycení všech postojů a motivů.

Data získaná z dotazníků bude dále nutné zpracovat matematicko – statistickou metodou.

6. VÝZKUMNÝ VZOREK

Protože chceme získat výsledky reprezentující celou českou populaci ve věku od 20 let, musíme nejprve zjistit adekvátní velikost zkoumaného souboru osob. Velikost celého souboru, který nás zajímá, je přibližně 10 milionů, reprezentativní skupina by tedy měla činit 0,045% z této populace (Schneider a Koudelka, 1993). To je 4500 osob; pokud z tohoto souboru odstraníme tu věkovou skupinu, která nás nezajímá (tj. skupina od 0 do 19 let, jež podle údajů Českého statistického úřadu tvoří 21,55% obyvatelstva¹), vychází nám vzorek 3555 osob.

Ten rozdělíme na jednotlivé kohorty s intervalem 10 let věku, tj. od 20 do 29 let, dále od 30 do 39 let, atd., až po skupinu od 90 do 99 let. Zaokrouhleně bude každá kohorta obsa-

¹ [http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/060041795D/\\$File/40030502.xls](http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/060041795D/$File/40030502.xls)

hovat 440 respondentů. Konkrétní respondenty do těchto skupin vybereme metodou náhodného výběru podle údajů matrice, například generováním náhodných čísel v MS Excel.

7. OPERACIONALIZACE

Pro následující pojmy jsme zvolily tyto indikátory:

- **Česká populace:**
 - jednotka analýzy má státní občanství ČR
 - jednotka analýzy trvale žije na území ČR
- **Dosažené vzdělání:**
 - jednotka analýzy má základní vzdělání
 - jednotka analýzy má středoškolské vzdělání bez maturity
 - jednotka analýzy má středoškolské vzdělání s maturitou
 - jednotka analýzy má vysokoškolské vzdělání
- **Pohlaví:**
 - jednotka analýzy je muž
 - jednotka analýzy je žena
- **Intenzita mezigeneračních vztahů:**
 - jednotka analýzy žije v jedné domácnosti s důchodcem
 - jednotka analýzy navštěvuje důchodce alespoň 1x týdně
 - jednotka analýzy navštěvuje důchodce alespoň 1x měsíčně, ale méně, než 1x týdně
 - jednotka analýzy navštěvuje důchodce alespoň 3x ročně, ale méně, než 1x měsíčně
 - jednotka analýzy navštěvuje důchodce alespoň 1x ročně, ale méně, než 3x ročně
- **Důchodce:**
 - osoba v řádném starobním důchodu
 - osoba v předčasném starobním důchodu
- **Kohorta:**
 - chronologický věk v intervalech 10 let:
 - 20 – 29
 - 30 – 39
 - 40 – 49
 - 50 – 59

- 60 – 69
- 70 – 79
- 80 – 89
- 90 - 99

○ **Domov důchodců:**

- skupinové bydlení ve zvláštním zařízení, nahrazující uživateli domov buď trvale nebo na přechodnou dobu, při trvalém nebo dočasném omezení schopnosti či možnosti využívat jiné, např. terénní nebo ambulantní služby nebo i pomoc rodiny
- zařízení má za cílovou skupinu seniory a poskytuje tyto služby:
 - ubytování a stravování („hotelové služby“)
 - ošetrovatelská péče včetně hygieny
 - zajištění zdravotní péče a rehabilitace
 - podpora při realizaci zájmových aktivit
 - podpora sociálních kontaktů
 - pomoc při sebeobsluze
 - podpora při rozvíjení nebo udržení sebeobslužných dovedností
- služby zařízení mají tyto cíle:
 - zabezpečení základních životních potřeb v prostředí nahrazujícím domov
 - podpora soběstačnosti uživatele
 - zachování či obnovení původního životního stylu

○ **Postoj:** operacionalizace tohoto konceptu bude založena na nalezení ukazatelů akceptance, resp. sociální distance:

- **Akceptance** může být zjištěna pomocí sémantického diferenciálu, např.:
 - Staří by neměli překážet mladým:
 - silně souhlasím
 - spíše souhlasím
 - nevím
 - spíše nesouhlasím
 - silně nesouhlasím
 - Senioři by měli být plně integrováni do společenského života:
 - silně souhlasím
 - spíše souhlasím
 - nevím

spíše nesouhlasím

silně nesouhlasím

➤ apod.

➤ **Sociální distanci** lze měřit škálou sociální distance (např. Bogardus, Thurston, Likert, a další), tj. např.

➤ vadilo by vám, kdyby:

a) jste měli vyčlenit jeden pokoj ve své domácnosti pro (příbuzného) seniora ve vysokém věku

b) senior ve vysokém věku obýval samostatný byt ve vašem domě či sousedství

c) domov pro seniory byl lokalizován ve vašem těsném sousedství

d) domov pro seniory byl lokalizován v centrální zóně vašeho města

➤ apod.

○ **Sociální status:** může být zjištěn pomocí sémantického diferenciálu, např.:

➤ Důchodci zastávají v naší společnosti zanedbatelné role:

silně souhlasím

spíše souhlasím

nevím

spíše nesouhlasím

silně nesouhlasím

➤ Rozhodování by mělo být svěřováno nejstarším, tj. nejzkušenějším:

silně souhlasím

spíše souhlasím

nevím

spíše nesouhlasím

silně nesouhlasím

➤ apod.

Pracovní hypotézy:

- Sociální status přisouzený důchodcům se zvyšuje s věkem přisuzovatele.
- Sociální status přisouzený klientům domova důchodců se zvyšuje s věkem přisuzovatele.
- Sociální status přisouzený důchodcům se zvyšuje se vzděláním přisuzovatele.

- Sociální status přisouzený klientům domova důchodců se zvyšuje se vzděláním přisuzovatele.
- Sociální status přisouzený důchodcům se mění s pohlavím přisuzovatele: u žen bude vyšší.
- Sociální status přisouzený klientům domova důchodců se mění s pohlavím přisuzovatele: u žen bude vyšší.
- Sociální status přisouzený důchodcům stoupá s intenzitou mezigeneračních vztahů přisuzovatele.
- Sociální status přisouzený klientům domova důchodců stoupá s intenzitou mezigeneračních vztahů přisuzovatele.
- Akceptance k důchodcům se zvyšuje s věkem přisuzovatele.
- Akceptance ke klientům domova důchodců se zvyšuje s věkem přisuzovatele.
- Akceptance k důchodcům se zvyšuje se vzděláním přisuzovatele.
- Akceptance ke klientům domova důchodců se zvyšuje se vzděláním přisuzovatele.
- Akceptance k důchodcům se mění s pohlavím přisuzovatele: u žen bude vyšší.
- Akceptance ke klientům domova důchodců se mění s pohlavím přisuzovatele: u žen bude vyšší.
- Akceptance k důchodcům stoupá s intenzitou mezigeneračních vztahů přisuzovatele.
- Akceptance ke klientům domova důchodců stoupá s intenzitou mezigeneračních vztahů přisuzovatele.
- Sociální distance k důchodcům klesá s věkem přisuzovatele.
- Sociální distance ke klientům domova důchodců klesá s věkem přisuzovatele.
- Sociální distance k důchodcům klesá se zvyšujícím se vzděláním přisuzovatele.
- Sociální distance ke klientům domova důchodců klesá se zvyšujícím se vzděláním přisuzovatele.
- Sociální distance k důchodcům se mění s pohlavím přisuzovatele: u žen bude nižší.
- Sociální distance ke klientům domova důchodců se mění s pohlavím přisuzovatele: u žen bude nižší.
- Sociální distance k důchodcům klesá se zvyšující se intenzitou mezigeneračních vztahů přisuzovatele.

- Sociální distance ke klientům domova důchodců klesá se zvyšující se intenzitou mezigeneračních vztahů přísuzovatele.

8. ZDŮVODNĚNÍ NÁVRHU

Staří lidé bývají ve větší míře izolováni ve svém soukromí, mají méně sociálních kontaktů, více se koncentrují na sebe, resp. na rodinu a nejbližší známé. Tento postoj je posilován úbytkem různých schopností (kognice, adaptabilita, apod.) a přispívá k němu i fakt, že současná společnost starým lidem nenabízí téměř žádnou přijatelnou a zvládnutelnou roli (Vágnerová, 2000). Identita starého člověka je přitom určována i tím, kam a ke komu patří.

Již samotný odchod do důchodu je velkým předělem a mnohdy je vědomí okamžitého snížení vlastního sociálního statusu projevováno náhlou hostilitou. Ještě intenzivnějším zásahem do integrity osobnosti je pak umístění do domova důchodců (event. do jiné instituce). Pacovský (1994, podle Vágnerové, op. cit.) připomíná, že v našich podmínkách se lidé pro odchod do domova důchodců rozhodují teprve tehdy, když jsou ve špatném zdravotním stavu a přestávají být soběstační. Je nasnadě, že motivace „když už nic jiného nezbývá“ ztěžuje adaptaci na nové prostředí, neboť to je apriori chápáno jako významně horší alternativa, z níž už není úniku. Je signálem potvrzujícím vlastní úpadek, a tím také impulsem k dalšímu snížení vlastního sociálního statusu.

Jestliže tedy sociální politiku tvoří lidé, politici, kteří spolu s odborníky na sociální práci, gerontopsychologii, geragogiku a medicínu mají kompetence k ovlivnění současného stavu a budoucího vývoje, je pro odbornou veřejnost relevantní znát postoje české populace k tomuto problému. Výzkumný vzorek reprezentuje stejně tak politiky, jako jejich voliče, a na základě dat získaných z tohoto výzkumu je možné předvídat trend vývoje v této oblasti a připravit se tak na něj.

9. TERMINÁŘ PROVEDENÍ VÝZKUMU

Výzkum koncipujeme do dvou let. V prvním roce řešení provedeme první vlnu sběru dat a také první vlnu analýzy těchto dat. V druhém roce dokončíme sběr dat i jejich analýzu a jako výstupy předpokládáme publikace teoretické stati a rovněž výsledky projektu plánujeme nabídnout ke zveřejnění tuzemským odborným periodikům.

10. LITERATURA

- Babbie, Earl. 2001. *The Practice of Social Research*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Disman, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Příručka pro uživatele. Praha: Karolinum.
- Geist, B. 1992. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria publishing.
- Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Gregor, O. 1990. *Stárnout, to je kumšt*. Praha: Olympia.
- Gruberová, B. 1998. *Gerontologie*. Č. Budějovice: ZSF JU.
- Haškovcová, H. 1990. *Fenomén stáří*. Praha: Panorama.
- Hayflick, L. 1997. *Jak a proč stárneme*. Praha: Knižní klub ; Columbus.
- Hartl, P. 1994. *Psychologický slovník*. 2. vydání. Praha: Jiří Budka.
- Holmerová, H., Jurášková, B., Zikmundová, K. 2002. *Vybrané kapitoly z gerontologie*. Praha: Gema.
- Jedlička, V. 1991. *Praktická gerontologie*. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví.
- Krebs, J. 2004. *Práce s veřejností v domovech důchodců a ústavech sociální péče*. Praha: Marcorm.
- Kübler-Ross, E. 1993. *O smrti a umírání*. Turnov: Arica.
- Nowak, S. 1975. *Metodologie sociologických výzkumů*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Pacovský, V. 1994. *Geriatric*. Praha: Scientia medica.
- Petrusek, M. 1993. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Vydavatelství Karolinum.
- Pichaud, C., Thareauová, I. 1998. *Soužití se staršími lidmi*. Praha: Portál.
- Schneider, M., Koudelka, F. 1993. *Úvod do základů sociologických výzkumů*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci.
- Tošnerová, T. 2002. *Ageismus: průvodce stereotypy a mýty o stáří*. Praha: Univerzita Karlova.
- Veselá, J. 2002. *Představy rodinných příslušníků o zabezpečení péče nesoběstačným rodičům*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Vidovičová, L. 2003. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti: zpráva z empirického výzkumu*. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Vágnerová, M. 2000. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.
- Zavázalová H. a kol. 2001. *Vybrané kapitoly ze sociální gerontologie*. Praha: Karolinum.

ČSÚ: [http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/060041795D/\\$File/40030502.xls](http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/t/060041795D/$File/40030502.xls)